

זן סואן : השבע ואפריקה החדשה

אחת מדעותיו הקדומות של איש המערב, המציג כף רגלו על קרקע אפריקאית, היא אמונתו כי קיים הבדל מהותי כלשהו בין לבן לשחור. וזאת משום שאתם מרבים מדי לדבר על ה"אפריקאי"; האפריקאי הוא כזה־וכזה, האפריקאי הוא כך או כך, המנטליות האפריקאית, הפסיכולוגיה האפריקאית, הפילוסופיה האפריקאית, האינטליגנציה האפריקאית... יש פקידים קולוניאליים העוברים קורסים מיוחדים כדי ללמוד לרדת עדי־חקרו של האפריקאי, אלוהים יודע מה מספרים להם בהרצאות הללו. מכל־מקום, דומה שהאפריקאי חשוב בעיניהם כמין חיה משונה.

ה א ב מ א ל ו ל ה מ ל י א ו פ ו ל ד ו ו י ל , י ר י ד - ב ר י ט ל , י ו ל י 1958

המאורעות וההתליכים השונים, העוברים כיום על יבשת אפריקה, לא יובנו במלואם אלא על רקע ניתוחה של החברה השבטית. וזאת מן הטעם הפשוט שהמערכת השבטית עודה מונחת ביסודה של החברה האפריקאית — אפילו ביסוד השקפת־עולמה של שכבת המשכילים הצרה, אשר נשתחררה לכאורה מן המסגרת השבטית הצרופה. כך, למשל, מסתבר כי אלבר קאלונגי, "מנהיג" מדינת־המכרות בקונגו הבלגית־לשעבר, אינו עושה שום צעד בלי המטה המיוחד שהוא מיחס לו תכונות־קסם; וכך, למשל, נמצא שתום אַמבויה, מנהיג האיגודים המקצועיים בקניה, משלם מזהר שש־עשרה פרות לחותנו תמורת אשתו, שהיא צעירה שקנתה לה השכלה גבוהה במערב.

השפעת החברה השבטית על אפריקה בת־ימינו הנקל הוא לגלותה בשלושה מישור־רים שונים:

- א. במישור המדיני: בעיצוב דמותן של המדינות האפריקאיות הצעירות;
- ב. במישור הלאומי: בשימוש שהיא משמשת את התנועה הלאומית ואת כלי השלטון ביבשת, ביודעים ובלא יודעים.
- ג. במישור הנפשי: במשבר שהיא מחוללת בנשמתו של האפריקאי (בעיקר האפ־ריקאי המשכיל), כתוצאה מהתנגשות הערכים המסורתיים בערכי המערב.

דוגמה בולטת להשפעה הקיימת־ועומדת של השבט באשר הוא שבט במישור המדיני ניתן לראות בניגריה, שזכתה בעצמאותה ב־1 באוקטובר 1960. כברוב ארצות אפריקה גדול גם בה הפיצול הלשוני (כך, למשל, הודפסו חוברות ההסברה הניג־ריות הראשונות על החוקה בשנות ה־50 בשתי־עשרה לשונות שונות, נוסף לאנג־גלית) והאתני (מספר שבטיה עולה ל־250 בערך), ההטרונגויות השבטיות הזאת היתה לה השפעה מכרעת על עיצוב דמותה של ניגריה העצמאית. שכן היא הוקמה כמדי־נה פ־ד־רטיבית וגבולותיהם של החבלים הפ־ד־רטיביים הותוו לפי קווים שבטיים. כך,

למשל, החבל המערבי, המונה כ־8 מיליוני נפש, עיקר אוכלוסיו הם בני הירורבה (Yoruba), שהם בקירוב 14.5% מכלל תושבי המדינה, ואילו החבל המזרחי, שתור שבין מונים כ־9 מיליונים, מאוכלס בעיקרו בני איבו (Ibo), שהם 16% מתושבי הארץ, בעוד הצפון, הגדול בחבלי הארץ, המונה כ־20 מיליונים, מאוכלס פּוּלָאנִים (Fulani), שהשתלטו עליו לפני למעלה ממאה וחמישים שנה (9.6% מכלל יושבי המדינה) ובני האוסה (Hausa), שהם אמנם רוב בחבלם, ומונים גם 17.5% מכלל אוכלוסי המדינה, ואף־על־פי־כן כפופים הם לאמירים המוסלמיים הפּוּלָאנִים בגלל המבנה הפיאודלי של הצפון.

עוד דוגמה חותכת למידת השפעתה של השבטנות על המערך הפנימי במדינה ניתן לראות, כמובן, בקונגו הבלגית־לשעבר, אשר די בעובדה שמתהלכים בה כארבע־מאות (!) ניבים שונים כדי להעמידנו על ההטרונגיות האתנית של יישובה. כאן הופיעו הניצנים הראשונים שבישרו את הפיצול הגדול, שעתיד היה לנגפה אחר־כך, עוד ב־1946, כלומר בצעדיה הראשונים של התנועה הלאומית הקונגית. ז'וזף קאסאובו, מי שעתיד לכהן ברבות הימים כנשיאה של קונגו, לקח כבר אז חלק חשוב בפעולות התנועה הלאומית. הוא נמנה עוד ב־1946 על חבריהם החשובים של שניים מן הארגונים הלאומיים של קונגו, (Union des intérêts Sociaux - UNISCO) (Association des Anciens Élèves des Pères - ADAPES) (Congolais) מצד אחד, ר־de Scheut מצד שני. כבר אז הפריח לחלל המדיני, לצד סיסמת "קונגו לקונגים", סיסמה שניה ואפיינית לא־פחות, "קונגו התחתית לבני באקונגו". סיסמה שניה זו היה בה כדי לבשר את יסודה של מפלגת ה־ABAKO, כעשר שנים לאחר־מכן. שקמה על בסיס שבטי צרוף.

המאבק השבטי בקונגו הבלגית־לשעבר, אשר לבש ממדי־ענק לאחר השגת העצמי־אות, ב־30 ביוני 1960, בשום פנים אינו יוצא־דופן מבחינה מהותית או איכותית ביבשת האפריקאית. אלא שמבחינה כמותית ומצד אינטנסיביותו באמת לא היה דומה לו. במסגרת מצומצמת זו אין טעם להתעכב על השחיטות השונות שנערכו בארץ על רקע המערך השבטי, אך כדאי להצביע על העובדה שבועידת מדגסקר, שנערכה במרס 1961, בהשתתפות המנהיגים המדיניים המתחרים בקונגו (להוציא את אנטואן ג'ינגה), הוסכם בפירוש על חלוקת הארץ למדינות אוטונומיות שבסיסן שבטי. באמצע מרס כבר הגיע מספר "המדינות" שצצו בעקבות הוועידה לשנים־עשר, והיו שהתנבאו כי מספרן יעלה לארבעים!

ושוב: מושג ברור על מידת השפעתם הישרה של השבטים בתחום המדיני באפריקה מְקַנִים שבטי האווי (Ewe), המרוכזים בעיקר בטוגו (למעלה מ־400,000 נפש), שזכ־תה בעצמאותה ב־27 באפריל 1960, ובגאנה (יותר מ־420,000 נפש), שהגיעה לעצ־מאותה עוד ב־6 במרס 1957. ריכוזו שבטי זה הוא שגרם שעם תום מלחמת־העולם השניה העלו שבטים אלה את הדרישה למדינה עצמאית משלהם, Eweland, אשר הוגה היה פרופ' אנדריו צ'פמן הגאנאי, חבר מזכירות האו"ם. כצעד ראשון פנתה הוועידה הבינארצית של שבטי אווי" לאו"ם ב־1946 בבקשה שיפיר באווילנד, אשר

תקיף תחילה את תחום מושבם של השבטים הללו בטוגו הצרפתית והבריטית. גורם אתני-שבטי זה הביא אחר-כך למתיחות ניכרת בין גאנה לבין טוגו, כאשר רמז ד"ר אנקרומה לפני קבלת עצמאותה של טוגו על כוונתו לספח ארץ זו למדינתו. אשר לשירות שמשרתת החברה השבטית את התנועה הלאומית בכליה שלה, דוגמה מובהקת לכך נמצאת בשבועת ההרג (יש שבע שבועות-ייסוד כאלו) של תנר עת המאור-מאו, שפתחה ב־1952 במלחמת-תנופה בקניה. מלחמה זו, שנמשכה כשבע שנים ושקציר-הדמים שלה הסתכם ב־12,423 אפריקאים, 95 אירופים ו־29 אסיאתים, התכוונה כזכור לשים קץ לשלטונו של האדם הלבן בארץ זו. עצם העובדה שתנועה זו הצטמצמה כמעט אך ורק בבני שבט הקיקויי אף היא מעידה על חלקן של השבט, באשר הוא, בתנועה הלאומית באפריקה של ימינו. חוות-דעת מעניינת על "שבועת ההרג" ניסח בכתב פסיכולוג שנתבקש לטפל בדבר. המובאה הבאה מאלפת ביותר בהקשר זה:

אדם פיקח מאד, אדם הבקיא בפסיכולוגיה של בני-עמו, אמונותיהם הטפלות, פחדם מפני כשפים, הוא-הוא שהתווה מרהססם את התכנית. "שבועת ההרג" היתה הפתרון, שבועה דומה נהגה לפני היות המאור-מאו כדי ללכוד גנבים, למשל; כיון שהוחזר הרכוש הגנוב כולו, נבטלה השבועה. השבועה הנוכחית יש בה "שני פנים של הרג". היא כופה על איש או אשה להרוג, כשהם נקראים לעשות כן, והיא הורגת את האיש או האשה, כשהם מפרים את השבועה, בין אם נשבעו משום שאנסו לכך ובין אם נשבעו מרצון. חיוני היה זה להקים חברה חדשה, פטורה מכל מה שהיה פעם קדוש לקיקויי. בכל עדה פרימיטיבית יש צורך בגורמים מיצבים מסוימים כדי לקיים חיי סדר ומשמעת. השבועה חייבת היתה לקעקע הכל, כדי ליצור את חברת המאור-מאו. הטכסים נועדו לבתר ולהפטר כל טאבו שבטי — דבר שלפי אמונת הקיקויי הקשיש עתיד היה להביא למותו, ואשר ממנו לא היה כל מוצא של "טכס טיהור" — וכל טאבו מודרני, שנכפה על-ידי אורח החיים הנוצרי, וזאת כדי לכלול את הקיקויי הצעיר, בעל אורח-המחשבה המודרני. ככל שגבהה מדרגתה של השבועה, יותר נעשו חיי האיש הפקר, רישומה על מוחם של בני-אדם פרימיטיביים היה מכריע, וקשה ביותר לזר להעריכו נכונה.

אפשר היה להכניס את היצור האנושי למין הלך-נפש חדש ובלתי-ידוע, שלא נפגשתי בשפמותו מעולם לפני כן. לאחר שנשבע שלש שבועות או יותר, נשתנתה אישיותו של הנשבע. אין זה טירוף, גם אם כך נראה הדבר, אלא שהאיש אינו שפוי במובן המקובל של המלה. אנשים אלה שוב אינם מהססים ואינם מהרהרים. הם רוצחים, אולם לא כדי לקדם מטרה כלשהי; הם רוצחים פשוט משום שהורו להם לרצוח, את אדם שלהם, את עוללם שלהם. הם מודים בעצמם כי לא תצמח מהם טובה לאיש לאחר שנשבעו מה שפונה בפייהם "שבועה נוראה". המוות כגאולה ייחשב להם, כך אמרו לי.¹

המאלף בשבועה זו — שלפי דו"ח שנתפרסם בראשית 1960 היו אחדים מן הסממינים שליווה: הוצאת פגרי-אדם מקברותיהם ואכילת בשרם הנמק, הזדווגות עם כלבים, כבשים או נערות בגיל-ההתבגרות, ושתיית "קוקטייל האפריציה": תערובת של שיפכת זרע ודם-גידה — הוא כי חרף העובדה שנועדה, כאמור, לקעקע את כל

¹ ר' Report by the Parliamentary Delegation to Kenya, לונדון 1954, ע"ע

היסודות המוסדיים וכל מוסכמות החברה הנוהגות בשבט הקיקויו הרי היא עצמה חיקוי — ואם גם פארודי — של שבועות אחרות, שיש להן מהלכים בקרב השבט. לשון אחרת: נעשה כאן שימוש בכלי מסורתי כדי לשבור את המסורת לצורך קידום ענין לאומי. שבירת המסורת, שנעשתה במקרה זה באמצעות המסורת, היא לכאורה אבסורד. ולא הוא!

ניצול מחזכם אחר של הערכים השבטיים המסורתיים לצרכים לאומיים עשה ד"ר קוואמה אנקרומה הגאנאי, שהציג את מפלגתו, מפלגת-עצרת-העם, כאלטרנטיבה למסגרת השבטית, והשים עצמו — כמנהיג המפלגה — אלטרנטיבה לראש-השבט המסורתי. הוא רתם אפוא בידועים את המערך השבטי לשירותה של הלאומיות. ההמנונות השונים שחברו לכבוד אוסאגיאפ'ו ("הפודה", "המושיע" — כינויו של אנקרומה בארצו) מעידים אף הם נאמנה על התפיסה הזאת, לפי שהם מלאים דימויים וביטויים קונוונציונאליים, השמורים דרך-כלל לראש-השבט, מתוקף היותו נציגו של פנתיאון-השבט על-יאדמות. הוא הדין בשני הבתים הבאים, שנתחברו לכבוד הכרותה של גאנה כרפובליקה ביולי 1960:

הספיתי גאנה, הספיתי ושמעי חרשות היום.
 אנקרומה בונה האומה,
 הפיל אשר את הקרדום רעץ,
 העוזו והגיבור, אשר כדור הוא לא יירא —
 כל חורש-ירעתו יעלו חרס.

*

הנה הוא מתעורר.
 האציל-באצילים, הנה הוא נע וזע.
 הגיח הנמר ממאורתו,
 נילך לאטו בהוד-מלכות.

משמע, גם כאן, ממש כבתנועת המאור-מאו של הקיקויו בקניה, נעשה שימוש מכונן בערכים מסורתיים מתוך כוונה אנטי-מסורתית מובהקת. אם שם היתה הכוונה לנר-תוך את ערכי השבט ולרתמו למאבק מדיני-לאומי בשלטון הזר, הרי כאן הכוונה היא לדחוק את השבט מפני המדינה. בשני המקרים כאחד נזקקו מחוללי התנועה לערכי המסורת כדי לקעקעה בעזרתם...

כאמור, המישור השלישי שבו החברה השבטית גותנת אותותיה הוא נשמתו של האפריקאי, בעיקר האפריקאי הבא במגע עם המערב ועם תרבותו. כך, למשל, המשכילים, ה-*évolués* של קונגו הבלגית, שנמצאו בין שני עולמות — עולמם השבטי, על תרבות הבאנטו שלו, מצד אחד, והעולם החדש, עם הציביליזציה המערבית, מצד שני. התלישות שנתחייבה ממצב זה בלטה בייחוד אצל תלמידי הסמינריום, אשר חשו ראשונים במלוא עוזה של הדיכוטומיה. אפריקאים אלה חיים היו

במוסדות־הלימוד שלהם במיקצב אירופי, אמונים על משטר־חיים אירופי ולמדו לימודים אירופיים תוך שימוש בקטיגוריות אירופיות, ואפילו אכילת מזון אירופי. ואילו בזמן פגרתם היו חוזרים אל כפריהם, בהם לא היה זכר לא לספריה, לא ללבוש ולא למאכלים האירופיים; בהם לא היה לאיש מושג איזה אורח־חיים מנהלים התלמידיים האלה רוב ימות השנה. התוצאה היא שהמשכילים חשים עצמם זרים למסורת המסורתית של השבת — ובתוך כך מקננת בהם תודעה של שייכות לאפריקה, שמתלווה אליה אירצון להיטמע כליל במערב. דבר זה מוצא לו ביטוי סוער בסיפורת של סנגלית בשם זולימאלה פ'אל², המסתיים בזעקת־שבר של נציגת הפת הנושאת את המשבר בחובה:

"הנה אני בשואה לבעל אשר בחרתי ואם למשפחה. שנים לא מעטות חלפו. מודלת אני בשעלי את הדרך אשר עברתי. אהה! קצרה היא עד מאד. חלומתי ורדופים סיוטים, קולות יציקוני, הקשיבו, מכל עבר הם עולים. 'את עתותי אני מחלקת בין הילדים, הבית והעבודה — מזמן לא פתחתי ספר'. 'אלו המחונכות־כיבכול הולכות ביתר רצון לנשף מאשר להרצאות'. 'שאלו אותן מה יהיה באופנה השנה, ולא יהיה מעצור ללשונן. נסו לשוחח אתן, והן נאלמות דום!' 'מגודל בורותן הן נזהרות היטב שלא לפצות פה בחברה. אין הן עושות מאומה למלא את חוסר התרבות שלהן'. 'מי שאינו עולה, יורד! מי שאינו עולה, יורד!' כמו כסף אשר נרפש שלא ביושר, כך מעיקות עלי שנות לימודי בבית־הספר. מצפוני זועק, אני מפחדת, מפחדת למעוד. לפידי אינו עוד כי אם שביב אדום בחשכה. היצלח בידי להדליקו שוב? הוריקה כלום לא תחטיא וכלום לא תשתק את הרגל? הוי, לכה! לכה ארורה של תרבות, תבשיל לא־עופל, זיהוברמייה הנושר עם השנים — כתב לא־מובן, אשר מלותיו מסתכסכות ויוצאות במחולת־עתועים!

חוץ מן ההשפעה הזאת בשלושת המישורים השונים, עדיין נותן המערך השבטי את אותותיו בכל פינה ופינה של המבנה החברתי האפריקאי. עובדה שאין עליה עוררים היא כי השבטנות, על כל הכרוך בה, החזיקה מעמד באפריקה לא רק במרחבי השבת הכפריים אלא גם בערים, וזאת על אף המהפכה התעשייתית, שבדרך־הטבע הצמיחה שינויים כה רבים ביבשת זו. מובן־מאליו ששרידי המערך השבטי המתגלים בעיר יש בהם כדי להעיד על חסנה הטבעי של החברה השבטית כמה וכמה מונים יותר משרידיים דומים הנפוצים בכפר — מקום־חיותו הטבעי של השבט.

ושוב, את חדירתו העמוקה של המערך השבטי העירה ניתן לגלות בכמה וכמה תחומים שאינם קשורים זה בזה קשר פנימי:

² פרשת־דרכים — "קשת" יב, קיץ 1961.

- א. בהשלכת המסגרת השבטית לתוך חיי העיר.
 ב. בצורת ההתארגנות בתחום-מושב.
 ג. בשמירת הקשרים האישיים בין העיר לכפר.

דוגמה מובהקת להשפעת המערך השבטי בתחום הראשון ניתח ד"ר אפשטיין, שדן בעיר Luanshya אשר ב"רצועת הנחושת" ברודזיה.³ כך מסתבר, למשל, שכאשר נפתח מכה-נחושת בעיר בראשית שנות ה-30 מנו הפועלים בלתי-המקצועיים שלו אלפי אפריקאים, שמוצאם מטריטוריות בריטיות, בלגיות ופורטוגליות שונות. הפועלים הללו יושבו על-ידי המפעל בשכונה, אשר מקרב תושביה, כלומר מתוך הפועלים עצמם, נבחרו "זקני-שבט" על בסיס המוצא השבטי. ל"זקנים" האלה ניתנו מלבשים מיוחדים ובתים מיוחדים והם הוצרכו לשמש מעין גוף מתווך בין ההנהלה לפועלים: מצד אחד היתה ההנהלה מוסרת להם את הודעותיה לפועלים; מצד שני היו הפועלים מעבירים באמצעותה להנהלה את בקשותיהם ותלונותיהם. דבר זה נעשה על בסיס שבטי! נוסף לתפקיד זה עסקו ה"זקנים" גם בפעולות סעד בקרב הפועלים שמקרב הגיעו למפעל מן הכפר, וכן שימשו בוררים במחלוקות קלות-ביחס שבינו-לבינו ובינה-לבינו. המאלף בפרשה הוא כי ה"זקנים" שנבחרו על-ידי הפועלים במפעל שבעיר היו ברובם שארי-בשר של משפחות-המלכות בשבטים מתור-כס נבחרו.

זוהי, אפוא, דוגמה מובהקת להעתקה מדעית של המערך השבטי העירה, שאמנם בוצעה על-ידי ההנהלה האירופית של המפעל אך נתקבלה תחילה בעין יפה על-ידי הפועלים האפריקאים.

דוגמת אחרת, שמתוכה ניתן לראות כיצד מתרגמים האפריקאים את מבנה המסגרת השבטית שלהם לרפואי החברה המודרנית, בלטה בקונגו הבלגית-לשעבר, בה נהגו האפריקאים תכופות לפנות אל האדמיניסטרטור או המיסיונר הבלגי בביטוי "אתה אבי ואמי". בביטוי זה, שמתוכו משתמעת תלותו של הפונה באדם שאליו פנה, מסתמנת העברת התלות המקובלת בחברה המסורתית באבות ובדוברים — ראש-השבט — אל הספירה החדשה, שנוצרה בעקבות שלטונה של בלגיה. המערך השבטי לא חוסל בעקבות ההשתלטות האירופית, אלא שלפירמידה החברתית נוסף נדבך אחד, ומעל לראש-השבט, ששימש עד כה פיסגת הפירמידה, הודקרו עכשיו הכובש הזר, אשר לו צייתו אפילו ראשי-השבטים.

על שריד אחר באותו תחום הצביע פרופ. מיצ'ל⁴ בעקבות ניתוחו של ריקוד מסוים, שיש לו מהלכים ב"רצועת הנחושת" שבצפון-רודזיה. מתברר שהריקוד מבוצע על-ידי להקות-מחול של אפריקאים, שכל אחת מהן מורכבת אך ורק יוצאיו של שבט אחד. במהלך הריקוד שמים המחוללים לצחוק אנשי שבטים אחרים בטענה כי חייהמין של בני שבטים אחרים מופקרים לכאורה, או אפילו משופעים בסטיות.

³ A. L. Epstein: *Politics in an African Urban Community*, 1958.
⁴ J. C. Mitchell: *The Kabelo Dance*, Rhodes-Livingstone Paper, No. 4.

יש כאן אפוא התארגנות במסגרת שבטית מובהקת על רקע חיי העיר; התארגנות שלדעתו של מיצ'ל נועדה לתת מוצא לרגשי-האיבה המסורתיים השוררים בין שבטים מסוימים, רגשי איבה שאינם יכולים למצוא להם מוצא של אלימות במסגרת החיים העירוניים.

ארגון זה של להקות-מחול אינו יוצא-דופן. להיפך, איגודים שונים על בסיס שבטי צצו בערים רבות של מזרח אפריקה, מרכז ומערבה. דרך-כלל הם צצים לאחר שכבר התערו הפועלים האפריקאיים בעיר עד כדי כך שנתפנו להתארגן במסגרת זו. זהו דרך-משל, אפיו של האיגוד הקרוי "קבוצת מתנדבי זונגו" בעיר קומאסי שבגאנה; איגוד ששם עצמו משטרה מתנדבת ברובע הזרים, וסופו שנעשה מכשיר בידי סייעות פוליטיות שונות ונמצא מעורב בפעולות אלימות, שהביאו לדיכוי. הוא חזר וצמח אחר-כך כאיגוד לממכר קלחי יאם.

כן גם ראוי להטעים כי השפעתה של מסגרת השבת ניכרת לא רק באיגודים מסוג זה אלא אפילו באיגודים המקצועיים. כך, מסתבר, נמנים שליש מפועלי הנמל בעיר מומבאסה שבקניה על האיגוד המקצועי, וכ-90% מחברי האיגוד הם בני שבט הלואו (Luo). במקרה זה הצליחו, אם כן, מנהיגי האיגוד לזכות בתמיכה לאיגוד בנצלם את הסנטימנט השבטי, מפוח העובדה שבנמל עובדים בני-לואו רבים.

•

כל זה כוחו יפה גם לגבי ההתארגנות בתחום-המושב. מתברר שהמגמה השלטת בקרב האפריקאים היושבים בעיר היא להתקבץ ברבעים השונים על בסיס שבטי. מובן שדבר זה אינו אמור לגבי כל הערים האפריקאיות, שכן במרכז אפריקה, למשל, יש אזורים שבהם תנועת האפריקאים מוגבלת ובהם ממתנים תורים ארוכים של אפריקאים לשיכון מטעם המפעלים שהם עובדים בהם. במקרים כאלה נעשית מסירת הדירות על בסיס של "כל הקודם זוכה", דבר שאינו מאפשר התקבצות שבטית. אבל יש להטעים שבמקומות האחרים, בהם אין תנאי השיכון חמורים כל-כך, נוטים השבטים בפירוש להתקבץ כל אחד ברובע אחר של העיר.

כך הדבר בעיר קאמפלה שבאוגנדה, בה מתיחדים רבעים-רבעים לבני הטורו, הרואנדה, הלואו, הניאמבו ואחרים. אמנם גיבושו של רובע כזה אינו פורמאלי ואינו יחדני, אלא שהמאלף הוא שגם כאשר מוצאים בני שבט אחד ברובע שרוב יושביו בני שבט אחר, הרי הראשונים הם בו מעין מובלעת מגובשת פחות או יותר, ומה שאמור לגבי קאמפלה יפה גם לגבי דאר אס-סלאם שבטנגיקה.

יתר על כן, מסתבר שבערים הניגריות הנמצאות בתחום מושבו של שבט יורובה הגדול, שכבר הוזכר למעלה — לאגוס, אושונגבו, אויו ואחרות — בנויות השכונות השונות על בסיס ה"קלאנים" השונים של השבט. משמע, ניתן לקבוע שבעיר משתקף לא רק המערך השבטי אלא גם המערך הפנימי-שבטי! הוא הדין בבצ'אנגלנד, שם

רבעים המורכבים על בסיס ה"קלאנים" הם יסוד הערים של שבט הצאוואנה (Tsawana).

ולא זו בלבד: באותן שכונות בעיר מומבאסה שבקניה שבהן אין תנאי הדיור מוגבלים שומרות משפחות הלואו דרך-כלל על מנהגי המסורת שלהן, כגון מגורים נפרדים לכל אשה, ולילדים המתבגרים משני המינים. תופעה דומה קיימת בעיר דואלה שבקאמרון, בה הצליחו קבוצות-משפחה גדולות להקים לעצמן משכנות במתכונת ישיבתן המסורתית בכפר. כך, למשל, חופפים המגורים דמויי-הכוכב את המגורים רב-הבקתיים שבכפר. בעיר צמחו בצורה כזאת מגורי-משפחות המקיפים בין המישה לעשרים צריפים!

ולבסוף, שריד מובהק לחיותה של השבטנות באפריקה בת-זמננו נשקף מתוך שמירת הקשרים, הקנאית ממש, בין יושיבי העיר ויושיבי הכפר ביבשת, דבר שלגבי אפריקה המרכזית סיכמו פרופ' סאותול⁵ בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים:

"אפילו במקומות בהם מבליים הפועלים המהגרים, או בהם מבלות משפחות שלמות, את כל שנות העבודה של בניהן הבוגרים בין בעיר ובין במכרות, הם שומרים *in absentia* על ענין עמוק והשתתפות פעילה — אם גם מרחוק — בענייני השבט שבביתם. וזאת באמצעות כתיבת מכתבים, משלוח כספים והעברת חדשות תדירה בינם לבין עצמם... אף כי הפכו יושיבי-עיר, גשארים הם כל הזמן כולו אנשי-שבט, ולו גם מרחוק".

על מידת הקפו של הקשר בין יושיבי-העיר ליושיבי-הכפר ניתן לעמוד בעליל מתוך הנהוג המקובל אצל שבט הטונגה (Tonga) בצפון-רדוניה. כאן בן-השבט, היצא העירה לעבוד בגפא, משאיר את משפחתו בכפר, לטיפולם של קרוביו או קרובי אשתו. שארי-בשר אלה דואגים לכך שרעייתו תיהנה מכל הזכויות הלגיטימיות המגיעות לה כאשתו, ומצד שני הם פוקחים עין ומשגיחים על כך שלא תבגוד בבעלה.

יתר על כן, נשי טונגה שנלוו אל בעליהן העירה נוהגות לחזור לעתים קרובות אל הכפר לבדן, אם כדי לבלות שם את ירחי הריונן ואם כדי להחזיר הביתה את ילדיהן, משום "שאינן העיר יפה לפעוטות". ויש שאפילו אין האם עצמה חוזרת אל הכפר הרי משלחים שמה את הילדים עם איזה פועל בן-השבט הנוסע הביתה.

בכך עדיין לא נתמצתה התמונה — בן-טונגה שיצא העירה שולח לעתים מזומנות כסף אל הכפר, לא רק לרעייתו אלא גם לקרוביו האחרים, כדי לסייע להם ברכישת בגדים, או בתשלום דמי-נזקים, מוחר, או אפילו בקניית כרטיס-נסיעה לחו"ל. והוא מסייע לקרובים אלה לא רק בכסף אלא גם בהשגת מסמכים הדרושים להם כדי לעקור העירה, בהשגת עבודה בעיר ובהתאקלמות בה.

⁵ ר' Aidan Southall (ed.): *Social Change in Modern Africa*, לונדון, 1961,

הקשר האמיץ הזה בין העיר לכפר נשמר מתוך שיקול קר ותועלתני, המתבסס על כך שבני טונגה רואים את כפריהם כבית-אולפן לצעירים ומקום יציאה-בדימוס לקשישים. כלומר: על אף תהליך העיור (אורבניזציה) הזמני העובר עליהם, אין הם רואים בישיבתם בעיר אלא שלב זמני, או, כדרך שמנסחים זאת בני טונגה עצמם: "איך נוכל לצפות כי האבאלי [שאר־בשר וידידים קרובים] שלנו יסייעו לנו ברבות הימים, כאשר תקפוץ עלינו זיקנה, אם לא נסייע להם עתה?"

כאן ראוי להטעים כי ההרגשה המקנת בבני-טונגה העירוניים, כאילו מקום-חיותם הטבעי הוא אחרי ככלות הכל השבת, מוצאת לה ביטוי נמרץ עוד יותר. דבר רגיל הוא שפן טונגה היושב בעיר ייאבק על השגת משרה פוליטית בתוך שבטו, ולו גם יהיה דבר זה כרוך בנטישת עבודתו בעיר, ולו גם לא תעמוד התועלת החמרית שתצמח לו ממשרה זו בשום יחס להכנסתו בעיר. לשון אחרת, היוקרה השבתית חשובה בעיניהם יותר מ"הבלי העולם הזה" שמספקת להם העיר. בן-טונגה כשהוא חוזר לכפרו הוא נוטש את אורח-חיוו ה"מעורר" וחוזר כליל אל דפוסי-החיים השבטיים.

ומה שיפה לגבי רודזיה הצפונית יפה גם לגבי אזורים אחרים באפריקה. כך, למשל, הקפידו יושבי הערים בקונגו הבלגית, עד להשגת עצמאותה ממש, על כל סילסולי ודיקדוקי המצוות במי שגבוה מהם בסולם החברתי השבטי. ואילו מצד שני מילאו יושבי-עיר אלה שבקונגו את כל חובותיהם לגבי אלה שלפי דפוסי המערכת השבתית נתונים היו לאפוטרופוסותם. וכבר הוטעם בקשר לכך שדווקא כאשר נתגברה בכפריה ובשבטיה של קונגו ההכרה בחשיבותם העולה של המשכילים העירוניים, הן בתחום המינהל הציבורי הן בתחום הכלכלי, הקפידו המשכילים הללו להעתיר מתנות על קרוביהם שבפפר ולמלא מצוות הכנסת-אורחים כהלכתה, מחשש שמא תופקענה זכויותיהם המסורתיות בכפרי מולדתם.

דבקתם זו של ה-*évolués* בחברתם השבתית המסורתית מצאה ביטוי מעניין נוסף כאשר הוחל בליאופולדוויל בתכנית של מכירת קרקעות לאפריקאים. נסתבר שאפילו המשכילים המושבעים מיאנו לרכוש אדמה מחוץ לתחומי-המושב של שבטים! עד היכן קשר זה בין העיר לבין הכפר רווח בכל רחבי היבשת אפשר ללמוד מגאנה ומחוף-השנהב, במערב-אפריקה. על סמך סקרים שנערכו בשתי ארצות אלו התברר כי בין אוקטובר למרס מגיעים לראשונה מדי שנה בשנה כ-2,000—3,000 פועלי-חוץ ואילו לשניה מגיעים באותו פרק-זמן 150,000—300,000 פועלי-חוץ. הגירת-פועלים זו נושאת, אפוא, אופי עונתי ברור; אלא שמתוך אותם סקרים מסתבר שאפילו אותם פועלים מצליחים, שצברו כסף והשתקעו בגאנה ובחוף-השנהב, שומרים על קשרים אמיצים אל שבטי-מוצאם בארצות-חוץ. גדולה מזו: דבקתם של המהגרים בשבטיהם מוצאת את ביטויה המודגש דווקא במקרים של נישואי-ערוכת עם בנות-המקום.

אם מקורה של האשה משבת אשר חברתו בנויה על בסיס מטרייליניאלי, ואילו מוצאו של הבעל משבת שסוד חברתו הוא מטרייליניאלי, הרי כל אחד מן ההורים

טוען כי הבנים שייכים לשבטו שלו. רוב הפועלים הזורים שרואיינו במסגרת הסקרים הנ"ל ביקשו לשלוח את ילדיהם את כפר-מולדתם שמחוץ לגאנה וחוף-השנהב, מיד לאחר היגמלם. את הדבר הזה תירצו דרך-כלל בתאנה שאין אקלים החוף יפה לבריאותו של הילד. למעשה יש כאן, כמובן, נסיון ברור מצד האב לצרף את הילד אל שבטו הפטרייליניאלי בטרם יהיה סיפק בידי האם ושבטה המטרייליניאלי להשתלט עליו! מצד אחר משתמע מן הסקרים הללו שגם האמהות מנסות לשגר את הילדים, בכל מיני תירוצים של-מהרבכך, אל משפחתן שבכפר מתוך אותו שיקול עצמו.

דוגמה קיצונית לענין זה ניתן לראות בנשי שבט הקוטוקולי בקונגו התיכונה. המהגרות לדרומה של גאנה על-מנת לזנות שם זנות לשמה וזנות למען לידת-ילדים(!). מיד לאחר שהילדים האלה מגיעים לגיל בו הם מסוגלים לעמוד בנסיעה, נמלטות האמהות עם בניהן אל שבטן. האבות הרודפים אחריהן מוצאים דרך-כלל כי הילדים כבר הוכנסו בברית שבטה של האם ונושאים את תווי-ההיכר של שבט זה.

כל התופעות האלו — שאינן אלא טיפה מן הים — מצטרפות אפוא לתמונה אחת שאינה מותירה כל מקום לספק: על אף הקפיצה הנחשונית שעשתה היבשת האפריקאית בתחום המדיני, ועל אף התמורות העמוקות העוברות עליה בתחום הכלכלי, עדיין נשמרת בה במלואה עצמתה של המסורת בתחום החברתי. השבט אינו שריד ארכאי סתם אלא גורם בעל משקל לא-מבוטל, שהשפעתו מחלחלת וחדרת בכל תחומי-החיים.